

Nuo buitinės kalbos iki viešojo kalbėjimo: kiekybinis kai kurių leksikos ir gramatikos ypatybių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas

El. paštas laura.kamandulyte-merfeldiene@vdu.lt

Straipsnio tikslas – pristatyti sakytinės kalbos atmainų įvairovę ir aptarti leksikos ir gramatikos ypatybes, atskleidžiančias bendriausius sakytinės kalbos atmainų skirtumus. Siekiant šio tikslo aptartas kalbos dalių pasiskirstymas, leksinė įvairovė ir dažniausi sakytinės kalbos atmainų žodžiai, taip pat labiau paplitę inversinės žodžių tvarkos atvejai įvairiose sakytinės kalbos atmainose; kur įmanoma, gauti rezultatai palyginti su rašytinės kalbos tyrimų rezultatais. Tyrimo metu taikyti kiekybinis, statistinis ir tekstynų lingvistikos metodai. Tyrimo šaltinis – įvairias sakytinės kalbos atmainas apimantis morfologiškai ir iš dalies sintaksiškai anotuotas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas*. Tyrimo rezultatai atskleidė spontaninės ir parengtos sakytinės kalbos skirtumus, taip pat smulkesnių kalbos atmainų (registrų) ypatybes.

Raktažodžiai: sakytinė kalba, sakytinės kalbos registras, kalbos dalys, leksinė įvairovė, inversinė žodžių tvarka

IVADAS

Analizuoti ir apibrėžti sakytinei kalbai būdingus bruožus ilgą laiką buvo sudėtinga – tai lėmė sakytinės kalbos analizei reikalingų šaltinių trūkumas, ribotos techninės galimybės ir nusistovėjusi tradicija tirti rašytinę kalbą. Tačiau pastaraisiais metais, sparčiai vystantis technologijoms, sakytinės kalbos tyrimai tampa vis gausesni ir įvairesni. Užsienio kalbininkai, remdamiesi natūralios kalbos vartosenos šaltiniais, sakytinę kalbą tiria jau ne pirmą dešimtį metų, Lietuvoje sakytinės kalbos tyrimai taip pat sulaukia vis daugiau kalbininkų dėmesio. Reikia pasidžiaugti, kad pastaruoju dešimtmečiu atlikti sakytinės lietuvių kalbos tyrimai pasižymi įvairove, yra pagrįsti kiekybinės analizės rezultatais ir objektyviai atspindi sakytinės kalbos ypatybes. Štai Genovaitė Kačiuškienė [11] yra tyrusi tarminių formų vartoseną sakytinėje kalboje, Ineta Dabašinskienė [6] yra atlikusi gramatinių kategorijų dažnumo, deminutyvų [5], gramatinių formų trumpinimo [7] tyrimus, Laura Kamandulytė-Merfeldienė yra analizavusi fleksijų kaitą [14], pertarų dažnumą [15], mandagumo raišką [16], kartu su kolegomis tyrusi būdvardžių vartosenos ypatumus [21], kai kurias sintaksines sakytinės

kalbos ypatybes [18; 19; 20], naujųjų skolinių paplitimą [32; 17], Ingrida Balčiūnienė ir Laura Simonavičienė [2] yra aptarusios klausiamuosius pasakymus, Laima Nevinskaitė [25], Ramunė Čičirkaitė [4], Skaistė Aleksandravičiūtė [1], Giedrius Tamaševičius [30; 31] – žiniasklaidos kalbos ypatybes. Tokių tyrimų galimybė atsirado pradėjus kaupti sakytinės kalbos tekstynus, leidžiančius greitai išgauti įvairių gramatinių ar leksinių vienetų dažnumo rezultatus ir vartosenos atvejus. Pavyzdžiui, Sakytinės žiniasklaidos tekstynas (<http://www.sociolingvistika.lt/ziniasklaidos-tekstynas.htm>; parengė LKI Sociolingvistikos skyrius) teikia reprezentatyvių duomenų apie žiniasklaidos kalbos kaitą 1960–2010 m., o Dabartinės lietuvių kalbos tekstynui (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>) priklausanti sakytinės kalbos dalis apima didelį kiekį parengtos kalbos duomenų. Vis dėlto galima teigti, kad bendrajai sakytinės kalbos vartosenai tirti bene tinkamiausias Vytauto Didžiojo universitete kaupiamas morfologiškai ir iš dalies sintaksiškai anotuotas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (1) (<http://sakytinistekstynas.vdu.lt/>), apimantis daugiausia spontaninę, tačiau ir parengtą viešąją kalbą, subalansuotas pagal įvairias sakytinės kalbos vartojimo sritis ir situacijas, socialinius dalyvių vaidmenis, sociodemografines pašnekovų charakteristikas. Svarbu tai, kad *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* analizė leidžia tirti ne tik sakytinę kalbą apskritai, bet ir įvairias jos atmainas bei vartojimo sritis. Iki šiol daugumoje atliktų tyrimų į sakytinę kalbą žiūrėta kaip į vientisą raiškos formą, kai kuriuose tyrimuose išskiriami parengtos kalbos ir spontaniškos (buitinės) kalbos skirtumai, tačiau tyrimų, kuriuose būtų aptariamoms įvairios sakytinės kalbos atmainos, beveik nesama. Taigi šiame straipsnyje aprašomame tyrime siekiama aptarti sakytinės kalbos atmainų įvairovę ir atmainoms būdingas kalbos ypatybes remiantis *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* duomenimis (2). Siekiant šio tikslo, nuspręsta kiekybiškai ištirti kai kurias leksikos ir gramatikos ypatybes, galinčias atskleisti bendriausius sakytinės kalbos atmainų skirtumus. Taigi aprašomame tyrime buvo iškelti šie uždaviniai: 1) aptarti sakytinės kalbos atmainų įvairovę, 2) aptarti kalbos dalių pasiskirstymą sakytinės kalbos atmainose; 3) aptarti leksinę įvairovę ir dažniausius sakytinės kalbos atmainų žodžius; 4) aptarti dažniausius inversinės žodžių tvarkos atvejus; 5) kur įmanoma, gautus rezultatus palyginti su rašytinės kalbos tyrimų rezultatais. Tyrimo metu taikyti kiekybinės analizės ir tekstynų lingvistikos metodai. Kur įmanoma, atlikta statistinė SPSS analizė.

SAKYTINĖS KALBOS ATMAINŲ ĮVAIROVĖ

Lietuvių kalbotyroje įprasta skirti penkis funkcinis stilius: oficialųjį (dalykinį / kanceliarinį / administracinį), mokslinį, publicistinį, meninį (grožinį / beletristinį) ir buitinį (šnekamosios kalbos) [42; 43; 9; 27]. Taigi pagal tai, kokiose visuomenės gyvenimo srityse yra

- (1) Tekstyno pradžia siejama su 2006 m. ir 2007–2008 m. LVMSF finansuojamais projektais (C-48/2006, L-12/2008), skirtais buitinės šnekamosios kalbos įrašams kaupti ir transkribuoti. Šių projektų metu buvo sukurtas tekstyno pagrindas – morfologiškai anotuotas 225 000 žodžių apimties *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://donelaitis.vdu.lt/sakytines-kalbos-tekstynas/>), prie kurio prisidėjo įvairių Lietuvos mokslo institucijų darbuotojai, kaupę sakytinės kalbos duomenis įvairiuose Lietuvos regionuose. Tekstynas gausintas ir plėstas vykdant Lietuvos mokslo tarybos projektus pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą „Sintaksinės sakytinės lietuvių kalbos ypatybės: tekstyno analizė“ (LIT-9-11), pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programą „Šiuolaikinė sakytinė lietuvių kalba: leksikos ir gramatikos tyrimas tekstynų lingvistikos metodu“ (LIP-085/2016).
- (2) Tyrimas atliktas vykdant projektą „Šiuolaikinė sakytinė lietuvių kalba: leksikos ir gramatikos tyrimas tekstynų lingvistikos metodu“ (LIP-085/2016) pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programą.

vartojama kalba, kokias funkcijas ji atlieka, minėtoje klasifikacijoje išskiriamos kelios atmainos, apimančios rašytinę kalbą, ir tik vienas funkcinis stilius, apimantis sakinę kalbą (buitinis). Tačiau sakininėje kalboje taip pat yra įvairių sričių, kurios skiriasi kalbine raiška, todėl akivaizdu, kad tik vienas iš funkcinų stilių (buitinis) negali aprėpti skirtingų sakininės kalbos pokalbių. Vis dėlto lietuvių kalbotyroje iki šiol nėra įsitvirtinusio termino, įvardijančio sakininės kalbos variantus viešumo arba privatumo, oficialumo arba familiarumo atžvilgiu, tačiau mokslininkai jau prieš kurį laiką yra atkreipę dėmesį į užsienio lingvistų vartojamą *registro* terminą. Pavyzdžiui, Rūta Marcinkevičienė [23], remdamasi užsienio šalių lingvistų tyrinėjimais (Halliday, Leckie-Tarry), registrą apibūdina kaip funkcinį stilių, įvardijančių kalbos vartosenos rūšis pagal kalbos turinį, pobūdį ar funkcijas, kurios vienaip ar kitaip lemia ir pačią kalbos formą. Taigi, pasak R. Marcinkevičienės [23, 10], registras „galėtų būti įteisintas terminas kalbos atmainoms jų privatumo arba viešumo ar oficialumo arba intymumo aspektu“. Tam pritaria ir kiti kalbininkai, pavyzdžiui, Kazimieras Župerka [44, 56] užsimena, kad darosi vis sunkiau apibrėžti funkcinų stilių ribas, todėl juos vertėtų praplėsti *registrų* teorija, Rasuolė Vladarskienė [35], remdamasi užsienio autoriais (Halliday ir kt., Sanders), vartoja registro terminą ir kalba apie skirtingas kalbos vartojimo situacijas, susijusias su skirtinga šneka, L. Kamandulytė [12; 13] šį terminą taiko kalbėdama apie vaikų kalbai skirtus tyrimus, taip pat aptardama sakininės kalbos atmainų skirtumus [21]. Taigi ir šiame straipsnyje aprašomame tyrime linkstama pritarti minėtiems autoriams ir pagal šnekos formą, sritį, situacijos tipą, socialinius dalyvių vaidmenis skirti skirtingus sakininės kalbos registrus.

Tyrimo metu, analizuojant sakininės kalbos ypatybes, pirmiausia išskirtos dvi pagrindinės sritys – parengta ir spontaniškas kalba. Remiantis Martino Jooso (žr. [23, 35–36]) pateikiamu registrų skirstymu, parengtą kalbą atitinka šio autoriaus išskirti *griežtai oficialusis* (angl. *frozen*) ir *formalusis* (angl. *formal*) registrai, spontanišką kalbą – *patariamasis* (angl. *consultative*), *draugiškasis* (angl. *casual*) ir *šeimyninis* (angl. *intimate*; R. Marcinkevičienės vadinamas *betarpiškuoju*) registrai. Ko gero, išsamiausiai šiuos registrus, remdamasi M. Joosu, aprašo R. Marcinkevičienė [23, 35–36]: „Oficialiajam lygmeniui būdinga labai formali, sustabarėjusi kalba, atitinkanti nusistovėjusias normas, o veiksmai – ceremoningi ar net ritualiniai. Bendraujant tokiu lygmeniu klausytojas ignoruojamas kaip individas, jam tenka konkretus vaidmuo: prisiekti, melstis, skanduoti šūkius ar skaityti eiles <...>. Bendraujant formaliuoju lygmeniu daugiau atsižvelgiama į adresatą. Šiuo atveju kalbos didelei auditorijai būna parengtos iš anksto <...>, tačiau galima įvairi ir klausytojų ar skaitytojų reakcija. Patariamasis lygmuo apima informacijos perdavimo situacijas su būtinu grįžtamoju ryšiu – įvairių specialistų konsultacijas ar labai skirtingų socialinių sluoksnių asmenų bendravimą, kai laikomasi nusistovėjusių pagarbaus ir mandagaus bendravimo formų, kai viena iš bendraujančių pusių kalba daugiau už kitą, bet dar galimas ir dialogas. Draugiškas, arba atsainus, bendravimo lygmuo būdingas lygiaverčiams pašnekovams <...>. Betarpiškasis lygmuo [straipsnyje – *šeimyninis* registras, L. Kamandulytės-Merfeldienės pastaba] nuo draugiškojo skiriasi dar didesne bendraujančių asmenų intymumo raiška, pvz., jis būdingas ilgai drauge gyvenusiems sutuoktiniams ir priskirtinas daugiau jausmams ir vertinimams, o ne informacijos tiekimui...“ [23, 35–36].

Sakininės lietuvių kalbos tekstyne sukaupę pokalbių analizė rodo, kad aprašyta klasifikacija iš tiesų yra tinkama įvairioms pokalbių atmainoms apibūdinti. Tiesa, tekstyne nėra sukaupta griežto oficialiojo (angl. *frozen*) stiliaus pokalbių, tačiau visus analizuojamus 225 pokalbius pavyko priskirti vienam iš kitų keturių registrų: formaliajam, patariamajam,

draugiškajam arba šeimyniniam. Atsižvelgiant į skirtingą pokalbio situaciją, formalūs viešo (ar pusiau viešo) pobūdžio pokalbiai šiame tyrime skiriami į dar smulkesnius registrus: *akademini* (paskaitos universitete ar kolegijoje, pamokos mokykloje, konferencijų pranešimai ir pan.) ir *žiniasklaidos* (radijo ir televizijos laidos) (3). Patariamąjį registrą tyrimo pradžioje bandyta skaidyti į aptarnavimo sferos (kai pokalbiu siekiama tiesiog įsigyti prekę, pvz., parduotuvėje, kioske, bilietų kasoje) ir konsultacinį (kai pokalbis vyksta paslaugas teikiančiose įstaigose, pvz., poliklinikoje, kirpykloje ir t. t.), tačiau jokiems kalbiniams skirtumams tarp šių registrų neišryškėjus, nuspręsta šiuos pokalbius analizuoti bendrai kalbant apie vieną *patariamąjį* registrą (pokalbiai aptarnavimo srities ir paslaugas teikiančiose įstaigose, pvz., parduotuvėje, banke, draudimo kompanijoje, ligoninėje, kirpykloje, grožio salone ir pan.). Familiaraus stiliaus pokalbiai, remiantis Joosu, tyrimo metu priskirti *draugiškajam* (pokalbio dalyviai – pažįstami asmenys, draugai) ir *šeimyniniam* registrui (pokalbio dalyviai – artimi šeimos nariai). Visi kiekvienam registrui priklausan- tys tyrimo duomenys yra nurodyti 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Tyrime analizuojami duomenys

Šnekos pobūdis	Registras	Žodžių skaičius
Parengta kalba	Akademini	49671
	Žiniasklaidos	56260
Spontaniinė kalba	Patariamasis	37288
	Draugiškasis	42121
	Šeimyninis	91978
Iš viso:		277318

KALBOS DALIŲ PASISKIRSTYMAS SAKYGINĖS KALBOS REGISTRUOSE

Jau ankstesni tyrimai yra atskleidę nevienodą kalbos dalių pasiskirstymą rašytinės kalbos funkcinuose stiliuose [36; 37; 38; 40; 41; 28; 29; 3] ir sakytinėje kalboje [6; 8]. Tiesa, atlikti sakininės kalbos tyrimai buvo palyginti nedidelės apimties (50 000 žodžių), be to, juose nebuvo tiriamos skirtingos sakininės kalbos atmainos, todėl šiame tyrime, remiantis kelis kartus didesniu duomenų kiekiu (277 318 žodžių), siekiama nustatyti kalbos dalių dažnumą skirtinguose registruose ir palyginti gautus rezultatus su ankstesnių tyrimų rezultatais.

Kaip matyti 2-oje lentelėje, 2009 m. [6; 8] ir 2018 m. atliktų sakininės kalbos tyrimų rezultatai skiriasi nedaug: 2018 m. atliktas tyrimas atskleidė dažnesnį daiktavardžių vartojimą (plg. 20,55 % ir 16,2 %), šiek tiek mažesnį įvardžių dažnumą (plg. 14,13 % ir 16,9 %) ir skirtumą tarp jaustukų ir ištiktukų dažnumo (plg. 0,96 % ir 4,8 %). Netikėtą žymų jaustukų ir ištiktukų dažnumo skirtumą galima paaiškinti ribotomis 2009 m. tyrimo galimybėmis – tuo metu tekstynas buvo anotuotas tik automatinio būdu, todėl jaustukams buvo priskirti garsiniai pertarai (*o, aaa* ir pan.). Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad 2009 m. sukaupią sakininės kalbos tekstyną (tuo metu vadintą Šnekamosios lietuvių kalbos tekstynu) sudarė tik buitiniai pokalbiai, o tai galėjo lemti ne tik didesnį jaustukų ir ištiktukų skaičių, bet ir skirtingą daiktavardžių bei įvardžių pasiskirstymą.

(3) Išskyrus kelias žinių laidas, į *Sakininės lietuvių kalbos tekstyną* įtrauktos spontaniinio pokalbio pobūdžio laidos, sąmoningai stengtasi atsiriboti nuo skaitomų žiniasklaidos tekstų.

2 lentelė. Kalbos dalių pasiskirstymas sakytinėje ir rašytinėje kalboje

Kalbos dalis	SKT (2018) 277 318 žodžiai	SKT (2009) 50 000 žodžių	RKT (MAT-as) 1 012 673 žodžiai
Dkt.	20,55	16,2	39,37
Vksm.	21,68	22,8	20,5
Bdv.	3,64	2,8	7,33
Sktv.	2,14	1,9	0,96
Įvrd.	14,13	16,9	8,7
Priev.	11,69	10,2	6,72
Jungt.	8,12	8,2	7,62
Priel.	3,93	4,2	4,65
Dalel.	12,3	12	1,97
J aust.	0,81	4,8	0,18
Ištikt.	0,15		0,02
Įterp.	0,71		
Pertarai	0,15		

Lyginant kalbos dalių dažnumą sakytinėje ir rašytinėje kalboje, pasitelkta Erikos Rimkutės [28] disertacija, kurioje aprašyti Vytauto Didžiojo universitete sukurto morfologiškai anotuoto vieno milijono žodžių rašytinės kalbos tekstyno (MAT-o) analizės rezultatai. Lyginamieji duomenys rodo, kad sakytinėje ir rašytinėje kalboje žymiai skiriasi net kelių kalbos dalių vartojimo dažnumas: pastebėti skirtumai tarp daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių,rieveksmių ir ypač (net 10 kartų) – dalelyčių dažnumo (žr. 2 lentelę). Taigi galima teigti, kad sakytinėje kalboje rečiau nei rašytinėje vartojami daiktavardžiai, dažniau – įvardžiai, dalelytės,rieveksmiai. Tokie rezultatai siejami su sakytinės kalbos ekspresyvumu, gyvumu, spontaniškumu [6].

Siekiant išsamiau aptarti kalbos dalių pasiskirstymo tendencijas, buvo analizuoti skirtingi sakytinės kalbos registrai, jie lyginti su rašytinės kalbos funkciniais stiliais. Kadangi įvairūs rašytinės kalbos tyrimai esminių skirtumų nėra atskleidę, kiekybinei analizei duomenys imti iš vėliausio rašytinės kalbos tyrimo, atlikto Rūtos Brinkutės kartu su darbo vadove E. Rimkute [3]. Kaip matyti iš 3-ios lentelės, kalbos dalių pasiskirstymas skiriasi ne tik rašytinėje ir sakytinėje kalboje, bet ir atskiruose sakytinės kalbos registruose. Tarpusavyje beveik nesiskiria spontaniškos kalbos registrai (šeimyninis, draugiškasis ir patariamasis), tačiau reikšmingų skirtumų pastebėta tarp spontaniškos ir parengtos kalbos. Pavyzdžiui, akademinuose ir žiniasklaidos srities pokalbiuose, kuriems būdinga vieša parengta kalba, vyrauja daiktavardžiai: čia jie sudaro 26,75 % ir 30,79 % tarp visų žodžių, kai spontaniškos kalboje jie apima nuo 14,99 % (patariamasis registras) iki 16,01 % (šeimyninis registras). Tokių daiktavardžių dažnumą viešose kalbose galima sieti su pokalbių parengtumu ir informaciniu daiktavardžių krūviu. Dažniau nei spontaniškos kalboje čia vartojami ir būdvardžiai – akademinėje kalboje jie apima 5,23 % visų žodžių, žiniasklaidos kalboje – 5,56 %, kai spontaniškos kalbos registruose jie tesudaro 2,68 % (šeimyninis registras), 2,6 % (draugiškasis registras) ir 2,22 % (patariamasis registras). Toks daiktavardžių ir būdvardžių pasiskirstymas parengtos kalbos registruose priartina sakytinę kalbą prie rašytinės kalbos: nors šių kalbos dalių dažnumas

mažesnis nei rašytinės kalbos funkcinuose stiliuose, akivaizdu, kad parengta (nors ir ne-skaitoma) kalba turi daugiau rašytinei kalbai būdingų ypatybių.

3 lentelė. Kalbos dalių pasiskirstymas sakytinės kalbos registruose ir rašytinės kalbos funkcinuose stiliuose

Kalbos dalis	Sakytinė kalba					Rašytinė kalba			
	Spontaniinė kalba			Parengta kalba		Moksl.	Adm.	Publ.	Grož.
	Šeim.	Draug.	Patar.	Akad.	Žinias.				
Dkt.	16,01	15,27	14,99	26,75	30,79	42,6	45,14	39,76	26,2
Vksm.	23,57	21,62	22,28	21,28	20,29	19,1	19,14	20,45	24,69
Bdv.	2,68	2,6	2,22	5,23	5,56	9,68	6,8	7,2	5,56
Skt.	1,79	1,96	2,62	2,01	2,47	0,67	0,7	1,12	0,73
Įvrd.	14,61	15,8	14,39	13,3	11,57	7,82	7,36	8,25	13,16
Prvks.	13,64	12,88	14,02	9,98	8,25	5,12	3,9	6,54	10,39
Jngt.	6,92	7,85	8,22	9,41	8,26	7,69	7,76	7,37	8,83
Prln.	3,84	3,81	4,25	3,48	4,36	3,89	4,28	4,8	5,77
Dalel.	14,85	15,51	15,45	7,3	7,47	1,42	1,42	2,13	4,16
Jaust.	1,09	0,96	1,09	0,3	0,63	0,02	0,37	0,075	0,37
Ištik.	0,38	0,21	0,13	0,008	0,02	0,0008	0,005	0,013	0,051
Garsiniai pertarai	0,06	0,19	0,04	0,44	0,01				
Įterpiniai	0,56	1,34	0,32	0,46	0,3	1,99	3,14	2,3	0,1

Parengtos sakytinės kalbos artimumas rašytinei kalbai išryškėja ir iš prieveiksnių analizės: spontaniinėje buitinėje kalboje (šeimyniniame registre) prieveiksniai sudaro 13,64 % tarp visų žodžių, kituose spontaniinės kalbos registruose (draugiškajame ir patariamajame) – atitinkamai 12,88 % ir 14,02 %, o viešo pobūdžio akademiniam ir žiniasklaidos registruose – mažiau, t. y. 9,98 % ir 8,25 %, taigi parengtos kalbos duomenys, palyginti su spontanine kalba, yra artimesni rašytinei kalbai.

Kitas skirtumas, išryškėjantis lyginant parengtos ir spontaniinės kalbos registrus, yra susijęs su įvardžių vartoseną. Čia išsiskiria žiniasklaidos registras – jame įvardžių procentinė dalis mažesnė nei kituose sakytinės kalbos registruose (11,57 %). Tai galima paaiškinti daiktavardžių gausa žiniasklaidos kalboje – čia linkstama konkrečiai įvardyti objektus, o ne keisti juos įvardžiais. Gerokai skiriasi dalelių vartoseną parengtoje ir spontaniinėje kalboje: akademiniam ir žiniasklaidos registruose dalelytės apima 7,3 % ir 7,47 % žodžių, o šeimyniniame, draugiškajame ir patariamajame registruose – atitinkamai 14,85 %, 15,51 % ir 15,45 %. Toks dalelių dažnumas susijęs su kalbos spontaniškumu, kai į kalbos srautą nevalingai įterpiami žodeliai, užpildantys spontaniinio kalbėjimo pauzes.

Lyginant sakytinės kalbos registrus su rašytinės kalbos funkciniais stiliais (3 lentelė), matyti, kad skirtumai, išryškėję tarp spontaniinės ir parengtos kalbos, akivaizdūs ir gretinant sakytinę kalbą su rašytine kalba: sakytinėje kalboje vartojama mažiau daiktavardžių ir būdvardžių, daugiau įvardžių, prieveiksnių ir dalelių, taip pat – šiek tiek daugiau skaitvardžių, kelis kartus daugiau jaustukų ir išiktukų. Kitų tarnybinių kalbos dalių – prielinksnių ir

jungtukų – vartosenos dažnumas sakytinėje ir rašytinėje kalboje beveik nesiskiria. Kaip jau minėta, akademinis ir žiniasklaidos registrai, lyginant kalbos dalių dažnumo aspektu, labiausiai priartėja prie rašytinės kalbos, ypač prie grožinio stiliaus, kuris yra laisviausias iš rašytinės kalbos stilių ir kuriame neretai imituojama sakytinė kalba. Įdomu tai, kad akademinis sakytinės kalbos registras labai skiriasi nuo mokslinio rašytinės kalbos stiliaus, taigi galima teigti, kad kalbos dalių pasiskirstymo tendencijas lemia ne tam tikras domenai ar tematika, o sakytinis arba rašytinis kalbos pobūdis. Apskritai, atlikus kalbos dalių pasiskirstymo analizę, galima teigti, kad formalėjant kalbai (spontaniinė sakytinė (buitinė) kalba → parengta sakytinė kalba → rašytinė grožinė kalba → rašytinė publicistinė kalba → rašytinė mokslinė ir administracinė kalba), daugėja daiktavardžių ir būdvardžių, mažėja įvardžių,rieveiksmių ir dalelyčių.

Apibendrinant kalbos dalių dažnumo sakytinėje kalboje rezultatus, pastebėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp kai kurių kalbos dalių vartojimo. Pavyzdžiui, daiktavardžiai yra tarsi konkuruojančios kalbos dalys su dauguma kitų kalbos dalių: jei kuriame nors registre (konkrečiai – akademiniam ir žiniasklaidos) vartojama daugiau daiktavardžių, juose aptinkama statistiškai reikšmingai mažiau veiksmažodžių ($r = -0,782$),rieveiksmių ($r = -0,984$), įvardžių ($r = -0,918$), jaustukų ($r = -0,841$), ištiktukų ($r = -0,747$) ir dalelyčių ($r = -0,978$), bet daugiau būdvardžių ($r = 0,990$). Dažnesnė veiksmažodžių vartoseną yra statistiškai reikšmingai susijusi su retesniu būdvardžių vartojimu ($r = -0,758$), tačiau veiksmažodžiai „pritraukia“rieveiksmius ($r = 0,850$), ištiktukus ($r = 0,880$) ir dalelytes ($r = 0,727$) (konkrečiai – šeiminis, draugiškasis, patariamasis registrai). Būdvardžių koreliacija su kitomis kalbos dalimis (išskyrus jau minėtus daiktavardžius) yra neigiama, kitaip sakant, būdvardžiai yra tarsi konkurentairieveiksmiams ($r = -0,976$), įvardžiams ($r = -0,862$), jaustukams ($r = -0,901$), ištiktukams ($r = -0,735$) ir dalelytėms ($r = -0,992$).rieveiksmiai, priešingai, pasižymi teigiama koreliacija su kitomis kalbos dalimis (išskyrus daiktavardžius ir veiksmažodžius), t. y.rieveiksmių dažnumas yra statistiškai reikšmingai susijęs su įvardžių ($r = 0,861$), jaustukų ($r = 0,827$), ištiktukų ($r = 0,746$) ir dalelyčių ($r = 0,948$) dažnumu. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad pertarai teigiamai koreliuoja su jungtukais ($r = 0,694$), taigi galima daryti prielaidą, kad sintaksiškai sudėtingesniems sakiniams reikia daugiau kognityvinių resursų (prisiminti reikiamą žodį, konstrukciją ir kt.), todėl prireikia pauzių, kurios užpildomos pertarais.

Apibendrinant šiuos statistinės analizės rezultatus galima teigti, kad kalbos dalių pasiskirstymo aspektu aiškiai išsiskiria du sakytinės kalbos tipai (žanrai): pasakojimo (naratyvo) tipas, kuriam būdinga veiksmažodžių,rieveiksmių, įvardžių, jaustukų, dalelyčių, ištiktukų gausa (šeiminis, draugiškasis, patariamasis registrai), ir aprašymo tipas, pasižymintis daiktavardžių ir būdvardžių dažnumu (akademinis ir žiniasklaidos registras).

DAŽNIAUSI ŽODŽIAI IR LEKSINĖ ĮVAIROVĖ SAKY TINĖS KALBOS REGISTRUOSE

Dažniausių rašytinės kalbos žodžių analizė yra atskleidusi, kad atskirų funkcinių stilių dažniausių lemų sąrašai skiriasi, tačiau nežymiai [3]. Apibendrinus visų funkcinių stilių 100 dažniausių lemų sąrašus, nustatyta, kad keli dažnai vartojami žodžiai yra tie patys visų stilių pirmojo šimto sąraše: *darbas, Lietuva, būti, galėti, turėti, jis, tas, šis*. Vida Žilinskienė [39] tokius žodžius vadina bendrosios leksikos žodžiais, kurie būdingi bet kokiems tekstams lietuvių kalba. Kaip matyti iš 4-os lentelės, veiksmažodžiai *galėti, turėti* ir įvardžiai *jis, tas* taip pat yra tarp dažniausių 20 sakytinės kalbos žodžių kai kuriuose sakytinės kalbos registruose.

Ketvirtoje lentelėje pateikti dažniausių žodžių sąrašai rodo, kad didžioji dalis dažniausių lemų yra bendros bent keliems iš sakytinės kalbos registrų (reikšminiai žodžiai *sakyti, žinoti, galėti, turėti, reikėti*, taip patrieveiksmiai, tarnybiniai žodžiai), tik keletas lemų yra susijusios

su atskirų registrų dažnumu (4 lentelėje paryškinta: šeimyniniame registre – *tu, nu*, draugiškajame – *va, dabar, žinai, koks*, patariamajame – *gerai*, žiniasklaidos – *jūs, metai*). Šių lemų vartoseną yra nulemta registrams būdingų temų ir situacijų, pavyzdžiui, įvardis *tu* buitiniame šeimyniniame registre dažniausiai vartojamas dialoguose, kreipiantis į adresatą, dalelytė *nu* dažnai atlieka pertaro funkciją. Draugiškajame registre lemos *va* ir *žinai* (įterpinys) yra dažnos taip pat dėl jų virtimo pertarais sakininėje kalboje. Patariamajame registre dažnu prieveiksmiu *gerai* įprastai klientas reaguoja į konsultanto, pardavėjo ar pan. pasiūlymus. Žiniasklaidos registre mandagioju įvardžiu *jūs* dažnai kreipiamasi į pašnekovą. Apskritai, lyginant sakininės kalbos registrus, išryškėja dažniausios lemos, būdingos tik spontaninei arba tik parengtai kalbai. Pavyzdžiui, dalelytė *jo* spontaniškos kalbos registruose pakeičiamas norminis *taip*, o viešojoje kalboje dažnas įvardis *kuris* vartojamas sudėtiniais pasakymams jungti. Siekiant išsamiau aptarti dažniausias lemas ir jų įvairovę, buvo atlikta atskirų kalbos dalių – daiktavardžių, veiksmažodžių, būdvardžių – leksinės įvairovės ir 10 dažniausių leksemų analizė.

4 lentelė. 20 dažniausių lemų sakininės kalbos registruose

Šeimyninis	Draugiškasis	Patariamasis	Akademinis	Žiniasklaidos
Nu (916)	Sakyti (961)	Tai (990)	Kad (821)	Kad (837)
Ir (840)	Kaip (939)	Ir (955)	Mes (650)	Jis/ji (639)
Kas (710)	Toks (923)	Ten (751)	Tai (536)	Mes (550)
Tas(708)	Jau (872)	Čia (667)	Aš (530)	Tai (477)
O (668)	Jis/ji (694)	Tas (626)	Jis/ji (500)	Kuris (457)
Čia (621)	Jo (673)	Sakyti (618)	Galėti (489)	Aš (423)
Ten (556)	Dar (661)	O (556)	Ar (421)	Turėti (418)
Ne (535)	Į (617)	Taip (528)	Čia (413)	Galėti (415)
Tu (513)	Va (613)	Jis/ji (525)	Kaip (399)	Labai (405)
Sakyti (461)	Galėti (592)	Ne (497)	Toks (386)	O (365)
Jis/ji (429)	Žinoti (590)	Jau (421)	Turėti (375)	Kaip (358)
Taip (427)	Labai (580)	Kad (376)	Ne (366)	Į (358)
Jau (416)	Turėti (569)	Gerai (368)	Kas (342)	Jau (348)
Kad (412)	Su (569)	Kaip (352)	Labai (325)	Toks (345)
Kaip (411)	Mes (552)	Kas (349)	Bet (319)	Ar (342)
Bet (370)	Dabar (550)	Ar (326)	Kuris (314)	Su (336)
Dar (362)	Ar (548)	Galėti (304)	Taip (306)	Taip (333)
Žinoti (334)	Žinai (pert.) (501)	Į (302)	Į (294)	Jūs (312)
Jo (323)	Reikėti (498)	Reikėti (295)	O (293)	Bet (308)
Toks (296)	Koks (460)	Dar (286)	Ir (285)	Metai (305)

Daiktavardžių tyrimas rodo, kad atskiruose registruose skiriasi daiktavardžių leksinės įvairovės rodiklis (skirtingų lemų ir visų žodžių formų santykis): šeimyniniame – 0,262, draugiškajame – 0,234, patariamajame – 0,281, akademiniam – 0,195, žiniasklaidos – 0,192. Didžiausias leksinės įvairovės rodiklis būdingas patariamajam registru ir tai nestebina, nes

pokalbiai aptarnavimo srityje pasižymi įvairia tematika, nulemta adresanto siekio, pokalbio vietos, socialinių dalyvių vaidmenų (pvz., pokalbiai vyksta parduotuvėse, poliklinikose, bankuose, kirpyklose). Šiek tiek mažesnė daiktavardžių įvairovė užfiksuota šeimyniniame ir draugiškajame registruose – čia dažniausiai vyrauja buitinės temos. Didžiausias skirtumas išryškėja lyginant šiuos spontaniškos kalbos registrus su viešo pobūdžio parengtos kalbos registrais, kuriuose daiktavardžių leksinė įvairovės rodiklis daug mažesnis. Dešimties dažniausių daiktavardžių analizė (5 lentelė) taip pat atskleidė skirtumus tarp spontaniškos ir parengtos kalbos: pavyzdžiui, tik akademiniam registruvi yra būdingi dažniausi daiktavardžiai *tyrimas, kolegija, informacija, universitetas, mokslas*; tik žiniasklaidos registruvi – *Lietuva, miestas, laipsnis* (kalbant apie orą), *liga*; šeimyniniam – *kambarys*; draugiškajam – *kartas*; patariamajam – *euras, litas, savaitė, kortelė, valanda* (paryškinti 5 lentelėje). Dažniausių daiktavardžių įvairovės skirtumai išryškėja lyginant tarpusavyje spontaniškos ir parengtą kalbą: tik spontaniškos kalbos registrams būdingi dažniausi daiktavardžiai *mama, mašina, pusė*; žodžiai *vaikas, laikas* vartojami dar ir žiniasklaidos registre, tačiau akademiniam registruvi nėra būdingi. Reikia prisiminti, kad ankstesniu sakininės kalbos tyrimu, kurio metu tirtas 50 000 žodžių šnekamosios kalbos tekstynas, nustatyta, kad dažniausi sakininės kalbos daiktavardžiai yra *kartas, diena, laikas, vieta* [6], tačiau šis didesnės apimties tyrimas rodo, kad iš jų tarp dažniausių patenka tik daiktavardžiai *diena* ir *laikas*, o dažniausiems daiktavardžiams, būdingiems įvairiems registrams, galėtume taip pat priskirti lemas *žmogus* ir *metai*.

5 lentelė. 10 dažniausių daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių sakininės kalbos registruose

	Šeimyninis	Draugiškasis	Patariamasis	Akademinis	Žiniasklaidos
Dkt.	Mama (115)	Metai (179)	Diena (107)	Tyrimas (168)	Metai (305)
	Vaikas (82)	Žmogus (178)	Euras (58)	Darbas (160)	Žmogus (293)
	Diena (70)	Mama (143)	Pusė (57)	Žmogus (143)	Lietuva (171)
	Laikas (63)	Darbas (141)	Litas (57)	Kolegija (127)	Diena (156)
	Metai (53)	Mašina (139)	Savaitė (55)	Informacija (103)	Miestas (129)
	Pusė (46)	Diena (129)	Žmogus (53)	Universitetas (98)	Darbas (129)
	Kambarys (42)	Pusė (124)	Kortelė (47)	Dalykas (98)	Laipsnis (122)
	Darbas (42)	Laikas (108)	Darbas (46)	Mokslas (96)	Vaikas (110)
	Žmogus (39)	Vaikas (101)	Valanda (42)	Metai (94)	Laikas (98)
	Mašina (36)	Dalykas (98)	Metai (40)	Diena (75)	Liga (93)
Vksm.	Sakyti (461)	Sakyti (961)	Sakyti (616)	Galėti (498)	Turėti (419)
	Žinoti (333)	Galėti (598)	Galėti (307)	Turėti (375)	Galėti (413)
	Reikėti (293)	Žinoti (590)	Reikėti (294)	Būti (279)	Būti (279)
	Norėti (242)	Turėti (569)	Turėti (244)	Reikėti (196)	Sakyti (303)
	Galėti (241)	Reikėti (498)	Žinoti (242)	Sakyti (181)	Reikėti (185)
	Eiti (233)	Norėti (352)	Norėti (178)	Žinoti (145)	Norėti (182)
	Turėti (213)	Eiti (342)	Eiti (133)	Norėti (135)	Žinoti (157)
	Valgyti (186)	Būti (252)	Galvoti (120)	Daryti (104)	Gauti (100)
	Matyti (145)	Matyti (241)	Būti (102)	Kalbėti (100)	Dirbti (83)
Daryti (116)	Daryti (234)	Daryti (102)	Matyti (97)	Kalbėti (77)	

5 lentelė (tęsinys)

	Šeimyninis	Draugiškasis	Patariamasis	Akademinis	Žiniasklaidos
Būdv.	Geras (67)	Geras (134)	Didelis (42)	Didelis (78)	Didelis (114)
	Skanus (55)	Gražus (75)	Geras (27)	Svarbus (74)	Naujas (91)
	Didelis (52)	Didelis (71)	Naujas (26)	Įvairus (55)	Geras (71)
	Mažas (44)	Įdomus (67)	Gražus (27)	Geras (48)	Gražus (68)
	Gražus (43)	Mažas (61)	Senas (24)	Gražus (47)	Svarbus (63)
	Šaltas (40)	Naujas (57)	Mažas (21)	Pagrindinis (39)	Įdomus (48)
	Senas (22)	Skanus (54)	Įdomus (16)	Mažas (38)	Įvairus (46)
	Sunkus (21)	Fainas (45)	Svarbus (15)	Įdomus (36)	Mažas (45)
	Naujas (20)	Sunkus (42)	Ilgas (12)	Paprastas (35)	Reikalingas (42)
Įdomus (19)	Svarbus (37)	Pilnas (11)	Naujas (32)	Puikus (32)	

Sakytinės kalbos registruose vartojamų veiksmažodžių leksinės įvairovės tyrimas, priešingai nei daiktavardžių atveju, skirtumų tarp registrų neatskleidė: šeimyniniame registre leksinės įvairovės rodiklis – 0,149, draugiškajame – 0,139, patariamajame – 0,154, akademiniam – 0,141, žiniasklaidos – 0,146. Apskritai, lyginant veiksmažodžių leksinės įvairovės rodiklius su daiktavardžių žodingumo rodikliais, matyti, kad veiksmažodžių įvairovė sakytinėje kalboje daug mažesnė. Tai patvirtina ir 5-oje lentelėje pateikti 10 dažniausių veiksmažodžių sąrašai, kuriuos palyginus išaiškėja, kad didžioji dalis dažniausių veiksmažodžių – *sakyti, žinoti, reikėti, norėti, turėti, galėti, būti* – yra bendri visuose registruose. Skirtumų tarp spontaninės ir parengtos kalbos beveik nepastebima, išskyrus spontaninėje kalboje dažną, o parengtai kalbai ne tokį būdingą veiksmažodį *eiti*, tik buitiniame šeimyniniame registre dažniausiai vartojamą *valgyti*, patariamajame – *galvoti*, žiniasklaidos registre – *gauti, dirbti*. Reikia paminėti, kad šio tyrimo rezultatai sutampa su 2009 m. tyrimo duomenimis, parodžiusiais, kad vieni dažniausių žodžių sakytinėje kalboje yra *žinoti, būti, norėti, pasakyti*.

Būdvardžių leksinės įvairovės tyrimas aiškių tendencijų neatskleidė: šeimyniniame registre leksinės įvairovės rodiklis buvo 0,243, draugiškajame – 0,2, patariamajame – 0,298, akademiniam – 0,253, žiniasklaidos – 0,219. Kadangi būdvardžiai yra retai vartojama kalbos dalis, galima daryti prielaidą, jog jokių leksinės įvairovės sąsajų su tam tikrais registrais nepastebėta dėl palyginti mažo būdvardžių kiekio. Tą leidžia manyti ir 5-oje lentelėje pateikti dažniausių būdvardžių sąrašai, iš kurių matyti, kad didžioji dalis dažniausių būdvardžių yra pavartota mažiau nei 50 kartų. Būdvardžių dažniausių lemų tyrimas patvirtino I. Dabašinskienės [6] tyrimą, rodantį, kad sakytinėje kalboje dažnai vartojami būdvardžiai *geras, gražus*, taip pat kad kiti dažniausi sakytinės kalbos būdvardžiai yra *didelis, įdomus, naujas, mažas, svarbus, įvairus* – jie patenka į dažniausių būdvardžių sąrašą bent keliuose registruose. Atskiriems registrams būdingi dažniausi būdvardžiai yra šie: buitiniame šeimyniniame – *šaltas*, draugiškajam – *fainas*, patariamajam – *ilgas, pilnas*, akademiniam – *pagrindinis, paprastas*, žiniasklaidos – *puikus*. Spontaninei kalbai (keliems registrams) būdingi būdvardžiai *sunkus, senas, skanus*. Vis dėlto ir šiuos duomenis vertėtų interpretuoti atsargiai, kadangi net ir dažniausi būdvardžiai registruose buvo pavartoti po nedaug kartų.

Apibendrinant žodžių dažnumo ir leksinės įvairovės tyrimus reikia pažymėti, kad didžiausi skirtumai buvo pastebėti tarp spontaninės ir parengtos kalbos. Atskiri registrai išsiskyrė tik tiriant daiktavardžių leksinę įvairovę ir dažniausių daiktavardžių sąrašus.

INVERSINĖ ŽODŽIŲ TVARKA SAKY TINĖS KALBOS REGISTRUOSE

Lietuvių kalba pasižymi laisva žodžių tvarka, todėl nustatyti aiškias ribas tarp gramatiškai apibrėžtų (nekeičiamų), variacinių (laisvai keičiamų) ir inversinių (keičiamų dėl stilistinių ir kt. sumetimų) žodžių junginių modelių, ypač sakytinėje kalboje, yra sudėtinga. Sakytinėje kalboje pasitaiko netgi gramatiškai apibrėžtų žodžių tvarkos atvejų nepaisymo, pavyzdžiui, šalutinis pažyminio sakinyne ne visada pasakomas po pažymimojo žodžio [18], o klausiamosios dalelytės kai kada pasakomos pasakymo pabaigoje [2], nors kiti gramatiškai apibrėžti modeliai (prielinksnis prieš linksnį, neiginys prieš neigiamąjį žodį) inversijos nepatiria. Sakytinės kalbos žodžių tvarka, išskyrus kelis straipsnius [18; 19], nėra tirta, palyginti nedaug dėmesio skirta ir netipiškai rašytinės kalbos žodžių tvarkai [10; 24; 26; 22; 33; 34]. Suprantama, kad dėl tiriamojo objekto sudėtingumo nėra įmanoma aptarti visų inversinės žodžių tvarkos atvejų sakytinėje kalboje, todėl čia aprašoma tyrime nuspręsta atlikti kiekybinę kelių inversinių žodžių junginių modelių analizę. Analizuojant *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* duomenis pastebėta, kad inversinė žodžių tvarka neretai būdinga atributiniams junginiams, sudėtiniams prijungiamiesiems pažyminio sakiniams ir objektiniams žodžių junginiams. Šie trys žodžių junginių modeliai ir aptariami šiame skyriuje.

Neutrali žodžių tvarka atributiniuose junginiuose suprantama kaip atributo vartojimas prieš pažymimąjį žodį, neutrali šalutinio pažyminio sakinio vieta sudėtiniuose prijungiamuosiuose sakiniuose yra po pagrindinio sakinio, o objektiniuose žodžių junginiuose neutralia žodžių tvarka laikomos SVO arba SOV konstrukcijos. Taigi šio tyrimo metu buvo tirti šie inversiniai modeliai: atributas po pažymimojo žodžio, šalutinis pažyminio sakinyne, pasakytas prieš pagrindinį dėmenį, ir papildinio vartojimas pasakymo pradžioje (OVS, OSV). Reikia atkreipti dėmesį, kad sakytinei kalbai būdingi nepilni pasakymai, taip pat pasakymai, nutraukti ir pratęsti po pašnekovo intarpų, į šį tyrimą įtraukti nebuvo: čia analizuota tik pilnųjų pasakymų žodžių tvarka.

Kaip matyti iš 6-os lentelės, kurioje pateikti apibendrinti kiekybinio tyrimo rezultatai, inversinė žodžių tvarka, kaip ir tikėtasi, būdingesnė spontaninei kalbai. Atributas po pažymimojo žodžio akademiniam registre pasakomas tik 1 % atvejų (tarp visų atributinių junginių), žiniasklaidos registre – 3 %, o buitiniame šeimyniniame ir draugiškajame registre – atitinkamai 15 % ir 16 %. Iš spontaninės kalbos registrų išsiskiria patariamasis, kuriame inversinės atributinės konstrukcijos sudaro 24 %, ir tai galima sieti su šiuo registre dažna situacija, kai akcentuojamas siekiamas įsigyti daiktas (*Agurkėlių man gražesnių parinkite; Ar turite batus tokius, va, juodus, aną kartą turėjote*).

6 lentelė. Inversinė žodžių tvarka sakytinės kalbos registruose

	Šeimyninis	Draugiškasis	Patariamasis	Akademinis	Žiniasklaidos
Atr. po paž. žodžio	15 %	16 %	24 %	1 %	3 %
Šal. paž. sakinyne prieš pagr. dėmenį	5 %	4 %	8 %	0 %	1 %
OSV, OSV	5 %	6 %	9 %	3 %	2 %

Panašūs skirtumai tarp registrų gauti ir analizuojant sudėtinius prijungiamuosius sakinius: akademiniam registre šalutinio pažyminio sakinio prieš pagrindinį dėmenį nepasitaikė, žiniasklaidos registre jie sudarė 1 % tarp visų šio tipo pasakymų, šeimyniniame – 5 %, draugiškajame – 3 %, patariamajame – 24 %, o spontaninei kalbai būdingi nepilni pasakymai, nutraukti ir pratęsti po pašnekovo intarpų, į šį tyrimą įtraukti nebuvo.

draugiškajame – 4 %, o patariamajame – 8 %. Taigi tokių žodžių modelių inversija dažnesnė spontaninėje kalboje, ypač – patariamajame registre (*Nu kur pas chirurgą buvau, tas išrašas buvo; Kurios geriausias, tas duokite* (apie vietas kino teatre)).

Objektinių konstrukcijų analizė taip pat patvirtino, kad spontaninėje kalboje dažniau nei parengtoje pasitaiko inversinės žodžių tvarkos atvejų: šeimyniniame registre OVS ir OSV konstrukcijos sudarė 5 % tarp visų objektinių konstrukcijų, draugiškajame – 6 % (*Istoriją Anglijos aš kažkiek žinau*), o patariamajame – net 9 % (*Sąskaitėlę norėčiau atsidaryti*), kai akademiniam – tik 3 %, žiniasklaidos registre – tik 2 %.

Apibendrinant kiekybinio žodžių tvarkos tyrimo rezultatus, galima teigti, kad inversija būdingesnė spontaninei kalbai, ypač patariamajam registru, tačiau ir parengtos kalbos registruose pasitaiko neįprasta žodžių tvarka.

IŠVADOS

Tyrimo metu visi analizuojami pokalbiai iš *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno* buvo suskirstyti į 5 registrus: akademinį, žiniasklaidos, šeimyninį (buitinį), draugiškąjį ir patariamąjį.

Kalbos dalių dažnumo analizė atskleidė, kad šiuo aspektu spontaninės kalbos registrai (šeimyninis, draugiškasis ir patariamasis) beveik nesiskiria, tačiau reikšmingų skirtumų pastebėta tarp parengtos ir spontaninės kalbos: akademinuose ir žiniasklaidos srityse pokalbiuose, kuriems būdinga vieša parengta kalba, dažniau nei spontaninėje kalboje vartojami daiktavardžiai ir būdvardžiai, rečiau –rieveiksmiai, įvardžiai ir dalelytės. Tyrimo metu nustatyta, kad akademinis ir žiniasklaidos registrai, lyginant kalbos dalių dažnumo aspektu, labiausiai priartėja prie rašytinės kalbos, ypač prie grožinio stiliaus, kuris yra laisviausias iš rašytinės kalbos stilių ir kuriame neretai imituojama sakytinė kalba.

Leksinės įvairovės tyrimas atskleidė, kad sakytinės kalbos registruose skiriasi tik daiktavardžių leksinės įvairovės rodiklis, o veiksmažodžių ir būdvardžių įvairovės rodiklis yra panašus. Tyrimo metu nustatyta, kad visuose sakytinės kalbos registruose vyrauja veiksmažodžiai *sakyti, žinoti, reikėti, norėti, turėti, galėti, būti*, būdvardžiai *didelis, įdomus, naujas, mažas, svarbus, įvairus*, daiktavardžiai *diena, laikas, žmogus, metai*; taip pat atskleista, kad skirtinguose registruose skiriasi dažniausių daiktavardžių, bet beveik nesiskiria dažniausių veiksmažodžių sąrašai.

Inversinės žodžių tvarkos tyrimas rodo, kad atributo vartojimas po pažymimojo žodžio, šalutinio pažyminio sakinio vartojimas prieš pagrindinį dėmenį ir objekto vartojimas pasakymo pradžioje yra būdingesni spontaninei kalbai, ypač patariamajam registru, tačiau ir parengtos kalbos akademiniam bei žiniasklaidos registruose taip pat pasitaiko tokių neįprastos žodžių tvarkos atvejų.

Apibendrinant galima teigti, kad sakytinė kalba, kaip ir rašytinė, yra nevienalytė, todėl analizuoti skirtingas sakytinės kalbos atmainas yra pasminga ir ateityje. Tikimasi, kad straipsnyje pateikti kiekybinės analizės rezultatai bus naudingi ir duos pradžią išsamesniems kiekybiniais ir kokybiniais tyrimams, o kalbos dalių, žodžių ir inversinių modelių dažnumo rodikliais galės pasinaudoti ir kiti mokslininkai, atlikdami įvairių kalbos žanrų tyrimus.

Gauta 2018 06 28

Priimta 2019 01 03

LITERATŪRA

- [1] ALEKSANDRAVIČIŪTĖ, Skaistė. Žvilgsnis į sakytinės žiniasklaidos kalbą. *Darbai ir dienos*, 2011, Nr. 55, p. 208–223.

- [2] BALČIŪNIENĖ, Ingrida; SIMONAVIČIENĖ, Laura. Kiekybinis klausiamųjų šnekamosios lietuvių kalbos pasakymų tyrimas. *Lietuvių kalba* [interaktyvus], 2009, [Nr.] 3 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/17>>.
- [3] BRINKUTĖ, Rūta. Gramatinių kategorijų pasiskirstymas morfologiškai anotuotame lietuvių kalbos tekстыne. Magistro darbas [interaktyvus]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/35660/Ruta_Brinkute_md.pdf?sequence=1>.
- [4] ČIČIRKAITĖ, Ramunė. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2016, [Nr.] 8 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<https://taikomoji-kalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/82/71>>.
- [5] DABAŠINSKIENĖ, Ineta. Intimacy, Familiarity and Formality: Diminutives in Modern Lithuanian. *Lituanus* [interaktyvus], 2009, [Nr.] 55(1) [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.lituanus.org/2009/09_1_06%20Dabasinskiene.htm>.
- [6] DABAŠINSKIENĖ, Ineta. Šnekamosios lietuvių kalbos morfologinės ypatybės. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2009, Nr. 60, p. 1–15.
- [7] DABAŠINSKIENĖ, Ineta. Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 50, p. 109–117.
- [8] DABAŠINSKIENĖ, Ineta; KAMANDULYTĖ, Laura. Corpora of spoken Lithuanian. *Estonian papers in applied linguistics* [interaktyvus], 2009, [Nr.] 5 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://arhiiv.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/aastaraamat/article/view/ERYa5.05/0>>.
- [9] GAIVENIS, Kazimieras; KEINYS, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990. 278 p.
- [10] HOLVOET, Axel. Aktualiosios skaidos problemos. Iš: *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Red. A. Holvoet, A. Judžentis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, p. 79–98.
- [11] KAČIUŠKIENĖ, Genovaitė. Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas: tarminių formų vartosena. *Filologija*, 2009, Nr. 14, p. 61–66.
- [12] KAMANDULYTĖ, Laura. Vaikiškosios kalbos registras. *Gimtoji kalba*, 2005, Nr. 7, p. 12–16.
- [13] KAMANDULYTĖ, Laura. Vaikiškosios kalbos ypatybės. *Kalbos kultūra*, 2006, Nr. 79, p. 264–273.
- [14] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Daiktavardžio paradigmų produktyvumas: skolinių morfologinio įforminimo ir fleksijų varijavimo analizė. *Lietuvių kalba* [interaktyvus], 2010, [Nr.] 4 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/23>>.
- [15] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Pertarų dažnumas ir įvairovė sakytinėje lietuvių kalboje. *Bendrinė kalba* [interaktyvus], 2014, [Nr.] 87 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.bendrinekalba.lt/Pdf/Kamandulyte_BK_87_Straipsnis.pdf>.
- [16] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Positive and Negative Politeness in Spoken Lithuanian. *Philologia Estonica*. 2018. (In press)
- [17] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Svetimų kalbų intarpai sakytinėje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalba* [interaktyvus], 2018, [Nr.] 12 [žiūrėta 2018 06 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/248>>.
- [18] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura; BALČIŪNIENĖ, Ingrida. Apie pažymimuosius pasakymus sakytinėje lietuvių kalboje. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2016, [Nr.] 8 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/78>>.

- [19] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura; BALČIŪNIENĖ, Ingrida. Atributinių ir predikacinių junginių su būdvardžiais dažnumas ir struktūra sakininėje kalboje. *Lituanistica*, 2016, Nr. 62(2), p. 127–137.
- [20] KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura; BALČIŪNIENĖ, Ingrida. Funkciniai pasakymų tipai sakininėje lietuvių kalboje. *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė*: mokslinių straipsnių rinkinys [interaktyvus]. 2016 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/katedru/germanu/TELL_ME_leidiny_2016.pdf>.
- [21] KAMANDULYTĖ, Laura; TUŠKEVIČIŪTĖ, Marija. Būdvardžio vartojimo skirtumai sakininės kalbos registruose. *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 50, p. 91–109.
- [22] LEONAVIČIENĖ, Aurelija. Tiesioginė šnekamojo stiliaus kalba – spaudos tekstų konversacionalumo požymis. *Filologija*, 2006, Nr. 11, p. 48–56.
- [23] MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Kalbos ir teksto atmainas įvardijančių terminų problemos. *Terminologija*, 2004, Nr. 11, p. 7–31.
- [24] MILIŪNAITĖ, Rita. Žodžių tvarka: normos ir jų pažeidimai. *Kalbos kultūra*, 2006, Nr. 79, p. 173–196.
- [25] NEVINSKAITĖ, Laima. „O kodėl Jūs mane pertraukinėjate?“ Persidengimų bei pertraukimų kaita pokalbių laidose 1960–2011 metais. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2016, [Nr.] 8 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2017/05/Nevinskaite_Persidengimai-pokalbiu-laidose.pdf>.
- [26] NORVILAS, Algis; AČIENĖ, Jurgita. Lietuviškų sakinių sintaksinė tvarka ir jų prisiminimas. *Psichologija* [interaktyvus], 2004, [Nr.] 29 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.zurnalai.vu.lt/psichologija/article/view/4364>>.
- [27] PALIONIS, Jonas. *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Jandrija, 1999. 310 p.
- [28] RIMKUTĖ, Erika. Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekstyne. Daktaro disertacija [interaktyvus]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2006 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://fcim.vdu.lt/~erika_rimkute/straipsniai/disertacija.pdf>.
- [29] RIMKUTĖ, Erika. Dabartinės lietuvių kalbos gramatinių formų vartoseną morfologiškai anotuotame tekstyne. *Lituanistica*, 2006, Nr. 2, p. 34–55.
- [30] TAMAŠEVIČIUS, Giedrius. Žiniasklaidos lyderių sociolingvistinė kompetencija visuomenės transformacijų kontekste. Daktaro disertacija [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <http://www.sociolingvistika.lt/failai/files/PDF/Tamasevicius_disertacija.pdf>.
- [31] TAMAŠEVIČIUS, Giedrius. Konversacionalizacijos apraiškos Lietuvos viešajame diskurse: politiko Arūno Valinsko atvejis. *Darbai ir dienos*, 2014, Nr. 62, p. 9–22.
- [32] VAICEKAUSKIENĖ, Loreta; DABAŠINSKIENĖ, Ineta; KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, Laura. Naujųjų skolinių kaitybinio ir darybinio adaptavimo modelių produktyvumas. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus], 2014, [Nr.] 3 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<https://taikomoji-kalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/24>>.
- [33] VASILIAUSKIENĖ, Virginija. *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. 324 p.
- [34] VASKELIENĖ, Jolanta. Rašytinio teksto aktualioji sakinio skaida. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika*, 2015, Nr. 17(1), p. 87–99.
- [35] VLADARSKIENĖ, Rasuolė. Apie funkcinis stilius ir registrus. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2000, Nr. 42, p. 132–140.
- [36] ŽILINSKIENĖ, Vida. Lietuvių ir latvių kalbų publicistikos leksikos ir morfologijos pagrindinės statistinės charakteristikos. *Lituanistica* [interaktyvus], 2001, [Nr.] 3 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per

internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367159885591/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

[37] ŽILINSKIENĖ, Vida. Žodžių formų vartojimas lietuvių kalbos dalykinio ir publicistinio stilių duomenimis. *Lituanistica* [interaktyvus], 2002, [Nr.] 1 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2002/1/L-106.pdf>>.

[38] ŽILINSKIENĖ, Vida. Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. *Acta linguistica Lithuanica*, 2002, Nr. 46, p. 173–183.

[39] ŽILINSKIENĖ, Vida. Lietuvių kalbos administracinis stilius ir bendras jo leksikos vaizdas. *Viešoji politika ir administravimas* [interaktyvus], 2002, [Nr.] 1 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/upload/iblock/1a2/6_v.zilinskiene.pdf>.

[40] ŽILINSKIENĖ, Vida. Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos beletristiniame stiliuje. *Lituanistica* [interaktyvus], 2003, [Nr.] 3 [žiūrėta 2018 05 20]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367159922027/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

[41] ŽILINSKIENĖ, Vida. Vardažodžių, įvardžių ir jų gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos stiliuose. *Lituanistica*, 2005, Nr. 4, p. 29–44.

[42] ŽUPERKA, Kazimieras. Funkcinių stilių terminai. *Terminologijos vagos*, 1994, Nr. 1, p. 26–31.

[43] ŽUPERKA, Kazimieras. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997. 114 p.

[44] ŽUPERKA, Kazimieras. Bendrinė kalba ir funkciniai stiliai. *Kalbos kultūra*, 2005, Nr. 78, p. 56–65.

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

From a Daily Conversation to a Public Speech: A Quantitative Analysis of Lexical and Grammatical Characteristics of the Corpus of Spoken Lithuanian

Summary

The aim of the paper is to describe a variety of different registers of spoken Lithuanian and to discuss and compare their lexical and grammatical characteristics. Thus, in this article we: (1) characterize different registers and genres of spoken Lithuanian; (2) present a distribution of different parts of speech in the Corpus; (3) discuss the lexical diversity; (4) present the most typical inverted order of words; (5) when possible, compare our results with those obtained in written Lithuanian. Quantitative and statistical methods and a methodology of corpus linguistics were employed for the study. The study was based on the data of the Corpus of Spoken Lithuanian. During the study, all the conversations stored in the corpus were classified into five registers: academic, mass-media, casual, intimate, and consultative.

An analysis of the distribution of different parts of speech revealed that the registers of spontaneous speech (namely, the casual, the intimate, and the consultative registers) did not differ among each other. However, significant differences were revealed between spontaneous and prepared speech: nouns and adjectives were more frequent in academic and mass-media discourse (both of which might be characterized as prepared speech), while adverbs, pronouns, and particles were more often used in spontaneous speech. A comparative analysis confirmed that from the perspective of the distribution of parts of speech the academic and the mass-media registers are the most similar to written language, especially to fictional texts. This might be explained by such characteristics of a fictional text as its stylistic flexibility and a presence of conversations among the personages.

An analysis of lexical diversity revealed the only difference among the registers: namely, the index of noun lexical diversity distinguished among the registers, while the indices of adjective and verb lexical diversity were rather similar. Independently of the register, the most frequent verbs were *sakyti* 'to say', *žinoti* 'to know', *reikėti* 'to need', *norėti* 'to want', *turėti* 'to have', *galėti* 'to be able', and *būti* 'to be'; the most frequent adjectives were *didelis* 'big', *įdomus* 'interesting', *naujas* 'new', *mažas* 'small', *svarbus* 'important', and *įvairus* 'various'; and the most frequent nouns were *diena* 'a day', *laikas* 'time', *žmogus* 'a man/human', and *metai* 'a year'.

An analysis of the inverted word order revealed that in spontaneous speech (especially in the consultative register) the attributes quite often follow the agreement controllers; subordinate clauses precede the head nouns; and the objects are used at the onset of the clauses. However, the inverted word order was also observed in the prepared speech, that is, the academic and the mass-media registers.

Keywords: spoken language, register of spoken language, parts of speech, lexical diversity, inverted word order